

SUMMARY

Boronkai, Dóra

Turn taking and socio-cultural factors in conversations

The aim of this paper is to introduce the perspective of conversation analysis into a cognitive stylistic study of conversational texts in order to explore the interdependence between interactional properties of conversations and socio-cultural factors of style. The author also intends to make a contribution to the description of text typological properties of conversational texts of diverse genres and diverse degrees of spontaneity. To that end, from among the various conversational properties of spoken interactions, the analysis takes turn taking strategies as a point of departure, given that they are intimately connected with socio-cultural components of the speech situation and behaviour, as well as with the perspective of cognitive text typology.

Keywords: interactional stylistics, conversational behaviour, socio-cultural factors, turn taking strategies

Ragátszövődés

A mondatátszövődés egy különleges típusának vizsgálata

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat célja

Dolgozatomban megpróbálom bemutatni saját gyűjtésű élőnyelvi adatok alapján a mondatátszövődés jelenségének egy speciális fajtáját. A diplomamunkámhoz 400 átszövődést tartalmazó mondatot használtam, hogy bemutassam a jellemző vonásait, ez 200 írott és 200 beszélt nyelvi adatot jelentett. Azóta végeztem gyakorisági vizsgálatot a jelenséggel kapcsolatban – egy közel 18 000 tagmondatból álló, felerészt írott, felerészt beszélt nyelvi adatokat tartalmazó korpuszban 1% körüli volt a mondatátszövődés aránya. Ezért nem meglepő, hogy a most következő jelenségről viszonylag kevés példa alapján tudunk csak beszélni; ez azonban nem akadályozza meg, hogy bizonyos megállapításokat tegyünk a létrejöttével, működésével, előfordulásával stb. kapcsolatban.

A vizsgálat célja, hogy bemutassa egy még feltérképezetlen szintaktikai jelenség jellemző vonásait; megmutassa, hogy mikor és hogyan alakul ki; milyen körülmények szükségesek a létrejöttéhez, továbbá milyen körülmények között nem jöhet létre. Az itt tanulmányozott mondatok természetesen csak igen apró szeletet jelentenek ebből a mondatfajtából, de a legjellemzőbb jegyeit ezek alapján is jól lehet körvonalazni. Remélhetőleg ez a kutatás is hozzájárul az alárendelő összetett mondatok jelenségeinek minél behatóbb megismeréséhez.

2. A mondatátszövődés jelenségéről

2.1. A mondatátszövődés fogalmának szakirodalmi áttekintése

A jelenséget először Simonyi Zsigmond említette meg a magyar kötőszókról szóló tanulmányában, ám ő még nem nevezte mondatátszövődésnek: „A mellékmondat kettéválásának van [...] egy esete, [...] itt az első rész [...] hangsúllyal van kiemelve, de e kiemelés nem úgy történik, hogy magának a mellékmondatnak igéje előtt foglalna helyet a hangsúlyos mondatrész, mint szabály szerint kellene, hanem különös attraktívóval úgy, hogy a főmondat igéje elé helyezkedik” (Simonyi 1882: 83).

Hosszabban először Zolnai Gyula foglalkozott a mondatátszövődéssel, ez volt a címe székfoglaló értekezésének, amelyet 1924. június 2-án olvasott fel. Úgy határozza meg a mondatátszövődést, hogy „az összetett mondat alakulásának egy sajátos módja [...], amely az egyes mondatok

különös elhelyezkedésében nyilvánul, s amelyet más nyelvekben is megfigyeltek ugyan, de részletesebben [...] nem tanulmányoztak, s oly sokféle és érdekes változatban, mint a magyarban, másutt aligha fordul elő” (Zolnai 1926: 3).

Zolnai beszél a tagmondatok sorrendjéről és a beékelődésről, és azt mondja, hogy az egyszerű beékelődéseken kívül a magyarban a legrégebbi idők óta találkozhatunk a mondatfűzés egy bonyolultabb jelenségével is, amelyet nem közbevetésnek vagy közbeékelésnek, hanem mondatát-zövődésnek nevezhetünk (i. m. 5). A jelenség lényege szerinte az, hogy az összetett mondat a mellékmondat bizonyos részével indul meg, utána a főmondat következik, majd a mellékmondat többi része követi a kötőszóval, az esetek legnagyobb részében úgy, hogy a mellékmondat kötőszava rögtön a főmondat után kap helyet (i. h.).

Farkas Vilmos *A mai magyar nyelv rendszere A mondatok rendje* című fejezetében foglalkozik a mondatátzövődéssel, definíciója szerint akkor beszélünk erről a jelenségről, ha a mellékmondat egy kiemelt része előbbre kerül az alárendelő összetett mondatban, „annyira, hogy nemcsak mellékmondatát, hanem még a főmondatot is megelőzheti” (Farkas 1962: 453–4). Szerinte ez azt jelenti, hogy „a főmondat tulajdonképpen a mellékmondat részei közé látszik ékelődni” (i. m. 454).

A mondatátzövődés fogalmát generatív grammatikai keretben É. Kiss Katalin fogalmazta meg: „az indoeurópai nyelvek transfurmációs generatív leírásaiban emelésnek nevezett szintaktikai művelet változata; az emelésnek a topicra és fókuszra épülő szintaktikai rendszer keretei között való sajátos változata” (É. Kiss 1979: 94).

Több szerző is a nyelvjárási mondattanhoz kapcsolódóan ír a mondatátzövődés jelenségéről. Kiss Jenő definíciója a következő: „A közlésben fontos, többnyire új tartalmi mozzanatot kifejező mondatrész (comment, újságoló rész, lélektani állítmány) a mellékmondatból átkerül a főmondatba, zömmel mondatkezdő szóként” (Kiss 1982: 70).

2.2. A mondatátzövődés létrejöttének magyarázatai

Zolnai Gyula szerint mondatátzövődés kétféle módon jöhet létre, az egyik az, hogy „midőn valamely összetett mondat formájában tagolódni szokott összképzetet akarunk szavakba foglalni, a képzetelemek nem a rendes sorban és nem az egyes mondatok egésze szerint kerülnek tudatunk nézőpontja elé, hanem valamely elem, amelynek rendes kifejezés szerint a tagolódás második részében, a mellékmondatban volna a helye, bizonyos okból, mégpedig nyilván a beszéd pillanatában való nagyobb fontosságánál vagy nagyobb elevenségénél fogva előtérbe tolul s így a főmondat elé jut, a főmondat aztán nyomban követi őt, a mellékmondat képzetelemei pedig a főmondat után sorakoznak föl, anélkül, hogy a mondatfűzés a maga szokásos nyelvtani, vagyis alárendelő formáját elvesztesse” (Zolnai 1926: 40).

A mondatátzövődés keletkezésének másik módja szerinte az, hogy „a főmondatjellegű elem eredetileg nincs meg a beszélő összképzetében, hanem csupán az eredeti gondolat szavakba foglalása közben merül föl tudatában, vagyis hogy eredetileg csak azt akarja a szóló mondani, amit a kialakult átszövődéses mondásnak a mellékmondata jelez, a közben fölmerült és főmondat-természetű képzetelemet azonban a beszélő a megszokott mondatfűzési formák természetszerű fölidéződése következtében úgy szövi be az egész mondásba, mint ahogyan a fő- és mellékmondatok a nyelvszókáshoz képest kapcsolódni szoktak, úgyhogy az eredeti gondolat az utólag fölmerült gondolatnak forma szerint alárendeltjévé, vagyis mellékmondatává alakul át” (i. m. 41).

Többek között Wacha Balázs is ezt emeli ki: „A mondatátzövődés leggyakoribb formájában a főmondat a mellékmondat előtt helyezkedik el; a mellékmondat valamely részlete mindezt megelőzve a mondat élére kerül, a mellékmondat kötőszava és zöme pedig követi a főmondatot” (Wacha 1995: 150). A jelenség létrejöttének magyarázata szerinte is az az igény, hogy a több mondat egységen átívelő téma vagy fókuszbeli elem a mondat elejére kerüljön (i. h.). Ezek szerint tehát ami fontos, kiemelő, ami a lényegi információt hordozza a mondandóban, előtérbe kerül, így a figyelem oda irányul. A figyelem középpontjába kerülő elem feltűnőbb, könnyebben hozzáférhető és feldolgozható, könnyebben megérthető.

Az É. Kiss Katalin által képviselt generatív keretben a mondatátzövődés a fókuszkiemelés, a kvantorkiemelés és a topikalizáció eredménye, amelyre ugyanazok az elvek, megszorítások és korlátozások érvényesek, mint a mondattan egyéb területeire (É. Kiss 1998: 167). É. Kiss a mondatátzövődést két jelenségre osztja fel, egy szigorúbban korlátozott, hosszú operátorkiemelésnek

nevezett műveletre; valamint egy lazább, távolsági topikalizációnak nevezett jelenségre. E szerint az elmélet szerint a mondatátszövődés lényegében a fókuszkiemelés, a kvantorkiemelés és a topikalizáció műveleteinek a mondathatáron átívelő változata (i. m. 157).

A *Magyar grammatika* című tankönyvben Haader Lea az alárendelő összetett mondatok kérdéseinek bemutatásakor említi meg a mondatátszövődést. „Ilyenkor a mellékmondatból bizonyos összetevők a főmondatba helyeződnek át, de nem közbevetést eredményezve, hanem beleszövődve” (Haader 2003: 475). Szerinte a mondatátszövődésnek szabályai vannak, amelyek a mondatok aktuális tagolásával és téma-réma viszonyaival függnek össze (i. h.). Létrejöttének feltételei közé tartozik a főmondat-mellékmondat sorrend és a megfelelő főmondatbeli alaptagok, amelyek többnyire *hogy* kötőszós alanyi, tárgyi és kötött határozói mondatok alaptagjai (i. h.).

Haader Lea szerint a mondatátszövődés jelenségének lényege az, hogy az alárendelő összetett mondat tagmondatainak anyaga egybeszövődik; az eredetileg főmondat-mellékmondat sorrendű tagmondatgyűttesben a mellékmondat egyes részei a főmondat elé kerülnek, de nem elkülönülve attól (mert az beékelődés lenne), hanem anélkül, hogy új hangszakasz kezdődne (Haader 1998: 318). Arra a kérdésre, hogy vajon miért ilyen népszerű kezdettől fogva a mindennapi kommunikációban a mondatátszövődés, Haader Lea szerint a választ az információközlés sorrendiségében kell keresni. A mellékmondatból előrehozzuk azt, ami az információ fontos része, és ezt követi a főmondat (i. h.). Elsősorban alanyi és tárgyi tagmondatgyűttesek szövődnek át, az információközlés fontosságának szempontjából az értelmezőt pedig a mondatátszövődés ellenpólusának tarthatjuk (i. h.)

Látható, hogy a szakirodalmak leginkább azt emelik ki a mondatátszövődés keletkezésének feltételeiként, hogy egy alárendelő összetett mondatban a lényegi információ a mellékmondatban található, de a beszélő a hallgató figyelmét minél gyorsabban és eredményesebben erre az információra akarja irányítani. Ehhez a mondandó legfontosabb mozzanatát a főmondat elé kell vinnie a mellékmondatból, ezzel a művelettel pedig már meg is született az átszövődés.

3. A „jelzői” mellékmondatok a szakirodalomban

A legtöbb szerző csak alanyi, tárgyi és határozói (nagyreszt aszemantikus határozói) mellékmondatokról ír a mondatátszövődéssel kapcsolatban. Szalamin Edit viszont úgy csoportosítja a mondatátszövődés fajtáit, hogy beszél alanyi, tárgyi mellékmondatokról, a harmadik nagy csoport pedig a jelzői, illetve a vonatkozó mellékmondatok csoportja (Szalamin 1978: 299). Ide összesen három példát ír, ezek közül kettő olyan mondat, amelyben a vonatkozó kötőszó lehet az átszövődött mondatrész, emiatt három tagmondatról beszélünk, az első és a második tagmondat között értelmezői vagy kijelölő jelzői viszony van, a második és a harmadik tagmondat között pedig az első esetben alanyi, a második esetben aszemantikus határozói. A példái: *már megszerzett adathalmazt, amelyet lehet, hogy érdeklődés előzött meg; üldöztetésének eszméje dominál, amitől nincs ereje, hogy megszabaduljon* (i. h.). Ezek nem jelzős szerkezetek átszövődései, mert az első tagmondatot elhagyva semmi közük a jelzői alárendeléshez. Az eddig gyűjtött mondatátszövődés-korpuszomban találhatóak valóban jelzői alárendelésű átszövődéses mondatok: *Az elmúlt 40 évben nem tudok olyan dolgot mondani, ami ne változott volna meg; A kormányfőnek bizony vannak [olyan] helyzetek, amikor döntenie kell.*

Szalamin mondatai teljesen mások, azt a típust mutatják meg, amellyel jelen dolgozat fog bővebben foglalkozni, és amely a szervetlen közbevetéshez áll közel: *Csak abban higgyél, akibe biztos, hogy nem fogsz beleszeretni – ez a Sosem voltunk senkik című Hiperkarma-dalszövegben található mondat. A szerkezete a többszörös alárendelés miatt elég bonyolult, átalakítani nem is lehet egyetlen mondatra: Csak abban higgyél, akibe nem fogsz beleszeretni; Biztos (az), hogy belé nem fogsz beleszeretni – a második tagmondatban lévő vonatkozó névmási kötőszót személyes névmással kell/lehet alakítani.*

4. A ragátszövődés vizsgálata beszélt és írott nyelvi mondatok felhasználásával

4.1. A vizsgált anyag

A vizsgálathoz összesen 41 mondatot tudtam felhasználni, ennyit sikerült gyűjtenem: 15 beszélt és 26 írott nyelvi adatot. A mondatok adatait a dolgozat végén mellékletben közlöm. Mint fentebb említettem, a mondatátszövődés eleve nem túl gyakori jelenség a beszélt és írott nyelvi szintaxisban, ezért igen nehéz ilyen, a „klasszikus” mondatátszövődésnél is jóval ritkább jelenséget tartalmazó mondatokat gyűjteni.

4.2. A többszörösen összetett ragátszövődéses mondat felépítése

4.2.1. Az első és a második tagmondat közötti kapcsolat

Ha megvizsgáljuk a mondatokat, láthatjuk, hogy ez a jelenség olyan összetett mondatokban jöhet létre, amelyekben az első és a második tagmondat között vonatkozó névmási kötőszó van. Meg kell figyelniük, hogy az első tagmondatban milyen szavak kerülhetnek állítmányi pozícióba, illetve általában milyen a két tagmondat közötti alárendelés fajtája. Az első tagmondatban lényegében bármi szerepelhet állítmányként, a mondataim nagy részében ige az állítmány, még hozzá legtöbbször a létige (12-szer), illetve érzékelést kifejező igék, de más is előfordul ebben a pozícióban.

Az alárendelés fajtája nagyon érdekes: az esetek túlnyomó részében az alárendelés értelmezős vagy kijelölő jelzős (néhány tárgyias és egyéb is felbukkan). Ez azzal jár együtt, illetve annak a következménye, hogy az első tagmondatban olyan szavak szerepelnek, amelyek tartalomváró szavak, a harmadik tagmondat fejt ki bővebben, pontosabban őket. Ha van tartalomváró szó az első tagmondatban, az első és a második tagmondat között mindig értelmezős vagy kijelölő jelzős alárendelő viszony lesz, ugyanis a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszava erre a tartalomváró szóra vonatkozik. Ha nincs a tagmondatban tartalomváró szó, akkor (a példáim ezt mutatják) utalószó található benne (vagy betehető), a korpuszomban az *az* (állítmányi és alanyi), *azt* (3 előfordulás, tárgyi), és *úgy* (módhatározói) jelent meg. Példa tartalomváró szót tartalmazó, értelmezős mondatra: *Van még néhány témánk, amit ígértem, hogy megbeszélünk*. Példa nem értelmezős mondatra: *Emerenc azt tudja, amit az alezredes úr tanácsolt, hogy meséljünk neki [...]*. Utóbbi mondatokban a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszava az utalószó jelentését fejt ki bővebben.

4.2.2. A vonatkozó névmási kötőszó

A második tagmondatban található vonatkozó névmási kötőszó a kulcs a dolgozatban tárgyalt jelenség megértéséhez. E miatt a kötőszó miatt beszélhetünk ugyanis átszövődésről – a kötőszón található végződés az, aminek a harmadik tagmondatban lenne a helye. Egy példa: *Bányay Rákhel [...] ki tudja nézni a házukból azokat a fiatalembereket, akikkel nem kívánja, hogy Emma találkozzék*. Az *akkal* -vel végződése a *találkozik* vonzatának ragja: *találkozik valakivel* (társhatározó). A harmadik tagmondatban található ige vonz egy bizonyos végződést, amely a második tagmondat kötőszavára kerül, a második tagmondatban ugyanis olyan közléselem található, amely a mondatnak egy másik szintjén áll, modális-pragmatikai szinten, a beszélő vélekedése, az információ forrása, az evidencialitás stb. jelenik meg itt, de nem beékelődve, hanem átszövődve.

Ha megvizsgáljuk a korpusz mondatait, két csoport különül el. Az egyikbe azok a mondatok tartoznak, amelyek vonatkozó névmási kötőszava a fent említett módon viselkedik; a másik csoportban azonban a vonatkozó névmási kötőszón nincsen végződés, és ez a csoport két alcsoportra bontható. Az egyik alcsoportba tartoznak azok a mondatok, amelyekben **főnévi vonatkozó névmási kötőszó** található, és amelyeket talán ki is lehetne venni a vizsgálódás köréből, ugyanis ezek valahol a közbevetés és az átszövődés között egyensúlyoznak. Például: *...szívesen látják [...] a kislánnyal, aki biztos, hogy asszony már*. A korpuszomban összesen 14 hasonló mondat található. Közös bennük, hogy a második tagmondatban szereplő modális ige/melléknév (a *hogy* kötőszóval együtt) kiemelhető lenne a tagmondatból a másik két tagmondat sérülése nélkül: *...szívesen látják [...] a kislánnyal, aki [biztos, hogy] asszony már*. A második tagmondatban ezekben a mondatokban a *biztos* (8-szor), *gondol*, *baj*, *tudható*, *tud* és *lehet* fordul elő állítmányként.

Ami miatt mégis érdemes ezeket a mondatokat itt tárgyalni, az az, hogy közbevetésnek általában olyan szervesen kapcsolódó egységeket szoktunk tartani, amelyek nem tartalmaznak alárendelő kötőszót. Ha a *hogy* kötőszót is kiemeljük a tagmondatból, lényegében bármilyen mondatból bármit kiemelhetnénk, nyilvánvalóan valahol meg kell húzni a határt. Ezek a mondatok tehát a közbevetés és az átszövődés közötti állapotban vannak, a vonatkozó névmási kötőszón nincsen semmilyen végződés, de ez a kötőszó is egyértelműen a harmadik tagmondatot kapcsolja az elsőhöz, nem pedig a másodikat, amelyben a modális tartalom található. Ezt az is igazolja, hogy a második tagmondat lényegében elhagyható lenne a fogalmi tartalom sérülése nélkül – természetesen a modális-pragmatikai síkon ez nem tehető meg.

Itt kell említést tennünk azokról a mondatokról, amelyekben **határozószói vonatkozó névmási kötőszó** van, ezek alkotják a második alcsoportot. Három ilyen található a korpuszomban. Helyhatározók például: *Ez egy olyan kormány, ahonnan nem biztos, hogy nagyon könnyű felállni; Összevűjtöttem néhány olyan szórakozóhelyet, ahol biztos, hogy nem fogunk zárt ajtóba ütközni.* Ezek a határozószói vonatkozó névmásokon nincsen semmilyen végződés, hiszen eleve határozók a mondatban, de az esetükben ugyanúgy átszövődésről beszélhetünk (bár nem ragátszövődésről), mint a raggal ellátott vonatkozó névmási kötőszavak esetében.

A ragátszövődés terminus (amely egyelőre jobb híján született, és további finomításra szorul) a mondatok azon csoportjára utal, amelyekben a **vonatkozó névmási kötőszó valamilyen speciális végződést vesz fel**, olyat, amely a harmadik tagmondat állítmányának vonzatvégződése (ha állandósult szókapcsolat, frazeológiai egység van a harmadik tagmondatban, természetesen nem feltétlenül az állítmányhoz kapcsolódik a vonzatvégződés).

A korpuszomban 13 tárgyragos kötőszó található, itt a harmadik tagmondat állítmánya tárgyat vonz, például: *Cho dicserő szavai után egyenesen nehezeze esett elmondani azt, amit megfogadott, hogy mindenképp tisztázni fog.* Ezen kívül található a mondataim között *-tól/-től* végződésű aszemantikus határozó: *[van a te] Kezdeményezésed, amittől azt hiszem, azóta sem tudott a mi közép-, hosszútávfutásunk [...] igazán előre lépni.* Van még a korpuszomban *-val/-vel* végződéssel társhatározó (lásd fent) és aszemantikus határozó: *...létezik néhány speciális kitétel, amelyekkel nem árt, ha tisztában vagyunk;* *-nak/-nek* végződéssel részes- és aszemantikus határozó: *Ha König tanár úr [...] mellé állt is a bűnösöknek, akiknek nagyon is kiszámítható, mi lett volna a sorsuk; ...már tudja is, mi lesz, aminek bizonyos, hogy örülni fog;* *-ból/-ből* végződéssel partitívusi határozó: *[van-nak] jelzőpóznák, melyekből nem árt, ha talál néhányat a közelben az ember;* *-ban/-ben* végződéssel helyhatározó: *Minden klubnak sajátos légköre van, amelyben nem biztos, hogy otthon érezzük magunkat;* *-ba/-be* végződéssel aszemantikus határozó: *Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy rejtelmet, amibe nem érti, miért bonyolódtam.*

A vonatkozó névmási kötőszóról tehát megállapíthatjuk, hogy egyrészt legtöbbször értelmezős/kijelölő jelzős alárendelő tagmondatokat kapcsol össze, az első tagmondatban található (legtöbbször) tartalomváró szóra vonatkozik, ahhoz csatolja a harmadik tagmondatot, amelyben a tartalomváró szó kifejtése található. Másrészt emiatt a harmadik tagmondat állítmányának (vagy frazeológiai egységének) vonzatvégződése a vonatkozó névmási kötőszóra helyeződik – ez pedig azt eredményezi, hogy a második tagmondaton átszövődik a végződéses vonatkozó névmási kötőszó, azaz megszületik a ragátszövődés.

4.2.3. A második tagmondat

A második tagmondat az, amely beszövődik a vonatkozó névmási kötőszó és a harmadik tagmondat közé. Ez a második tagmondat a mondatátszövődés főmondatának tipikus jellegzetességeit hordozza: az állítmánya modális ige vagy melléknév (esetleg főnév vagy melléknévi igenév) (*biztos, ígér, kíván, jó, hisz, gyanít, lehet, gondol* stb.), utána tartalmatlan *hogy* kötőszóval következik a mellékmondat, legtöbbször alanyi vagy tárgyi alárendeléssel. Példa alanyi alárendelésre (a korpuszban 23 található): *...szó volt [...] valami kirándulásról, amelyet minden ősszel megtartottak eddig, de ami nem bizonyos [az], hogy meglesz az idén is.* Tárgyi alárendelésre (a korpuszban 14 található belőle): *...olyan magaslat, amit nem hiszem [azt], hogy a drogok nyújtani tudnak.*

A legfontosabb kérdés a második tagmondatnál kapcsolatban az, hogy mely esetekben emelhető ki a másik két tagmondat közül a tartalom (és a forma) sérülése nélkül (ezekben az esetekben a közbevetéshez áll közel a mondat), és mely esetekben nem (ekkor semmiképpen nem beszélhetünk

közbevetésről, csakis átszövődésről). Fentebb láttuk, hogy ragtalan főnévi vonatkozó névmási kötőszó esetén az esetek nagy részében kivethető lenne a második tagmondat. Az egyik (talán a legfontosabb) kulcs itt a tagadószóhoz való viszonyulás. Azokban az esetekben ugyanis, ahol nincsen tagadószó, viszonylag egyszerűen kivethető a második tagmondat a vonatkozó névmási kötőszó mögül, például: *Van még néhány témánk, amit [ígértem, hogy] megbeszélünk.* Az esetek többségében ez megtehető, kivéve azokat a mondatokat, amelyekben függő kérdés/felszólítás stb. van, például: *Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy rejtelmet, amibe [nem érti], miért bonyolódottam. Emerenc azt tudja, amit [az alezredes úr tanácsolt, hogy] meséljünk neki. Bánj úgy a macskáddal, ahogy veled [szeretném, hogy] bánjanak.* Ez utóbbi mondat a tekintetben is különleges, hogy a vonatkozó névmási kötőszó után még található egy névmási elem, ami szintén a harmadik tagmondathoz kapcsolódik.

Itt érdemes kitérni arra az érdekes mondatra a korpuszból, amelyből szintén nem emelhető ki a második tagmondat: *Ron pontosan azt mondta ki, amit [Harry] gyanított, amitől félt, hogy barátja gondol.* Ez a mondat több érdekességet is rejt, az egyik, hogy az átszövődésen belül még egy tagmondat található: *Ron pontosan azt mondta ki, amit [Harry] gyanított, amitől félt, hogy barátja gondol.* Ez a rész sérülésmentesen kiemelhető a másik három tagmondat közül, így marad a tárgyragos vonatkozó névmási kötőszó, amely a harmadik tagmondat vonzata: *barátja gondol valamit.* A koreferencia miatt azonban a második tagmondat nem emelhető ki, ugyanis jelen mondat harmadik tagmondatában a *barátja* szó Ronra utal vissza (aki Harry barátja), ha pedig kiszednénk a második tagmondatot, a *barátja* szó megszűnne koreferens elem lenni, és Ron barátját (egy harmadik személyt) jelentené: *Ron pontosan azt mondta ki, amit ([Harry] gyanított, amitől félt, hogy) barátja gondol.*

A tagadószt tartalmazó mondatok közül a *biztos* alaptagúaknál általában elvégezhető a kiemelés (azaz a mondatot a közbevetésekhez lehetne sorolni) úgy, hogy a tagadószt benne hagyjuk a második tagmondatban: *Az iskolai tankönyvekben még mindig a jakobsoni kommunikációs modell van, ami nem [biztos, hogy] túl szerencsés.* Ha a *nem biztos, hogy* kifejezést például *nem feltétlenül* szerkezetre cseréljük, a jelentés nem sérülne, és eggyel kevesebb tagmondatot kapnánk: *...szó volt [...] valami kirándulásról, amelyet minden ősszel megtartottak eddig, de ami nem bizonyos, hogy meglesz az idén is → ...szó volt [...] valami kirándulásról, amelyet minden ősszel megtartottak eddig, de ami nem feltétlenül lesz meg az idén is.*

A *nem is baj, ha* és a *nem árt, ha* tagadószóval lenne kiemelhető a mondatokból, de a jelentés jobban sérül, mint a *biztos, hogy* esetében: *...több versben idézte [...] a megváltó halált, amely [nem is baj, ha] idő előtt sírba viszi; ...jelzőpóznák [lettek], melyekből [nem árt, ha] talál néhányat a közelben az ember. A hisz alaptagú mondat beszövődő tagmondata szintén nem hagyható el: ...olyan magaslat, amit nem [hiszem, hogy] a drogok nyújtani tudnak; ...egyszerű sürgöny hívta valamelyik messze vidéki városba, melyet [sose hitt, hogy] valaha meglásson.* Egyértelmű, hogy a tagadószt tartalmazó mondatokból sem lehet elhagyni a második tagmondatot abban az esetben, ha a harmadik tagmondatban függő kérdés/felszólítás stb. található: *De ugyanakkor van itt még valami, amit [nem szabad, hogy] szem elől tévesszünk; Egy még »kísérleti fajtát« [tenyésztettek], amely még nem tudható, hogy bebocsátást nyer-e a macskák világába.*

A második tagmondatról elmondható tehát, hogy a mondatátszövődésnél tipikus modális szerepű állítmányok találhatók benne, szerepe pedig az, hogy a beszélői attitűdöt, az evidencialitást, az információ forrását stb. bekapcsolja az általában értelmezői mellékmondat (a harmadik tagmondat) elé. Érdekes kérdés, hogy vajon elhagyható lenne-e ez a második tagmondat a mondat fogalmi tartalmának sérülése nélkül – néhány tagmondatnál azt láttuk, hogy igen, ám az esetek nagy részében (főleg tagadószonál) ez nem tehető meg. Emellett, ha a második tagmondatot közbevetésszerűnek értékeljük, és elhagyhatónak tartjuk, a második tagmondattal együtt a *hogy* kötőszót is ki kéne emelni a mondatból, ez pedig felveti azt a kérdést, hogy szintaktikailag vajon meddig terjedhet a közbevetés határa.

4.2.4. A harmadik tagmondat

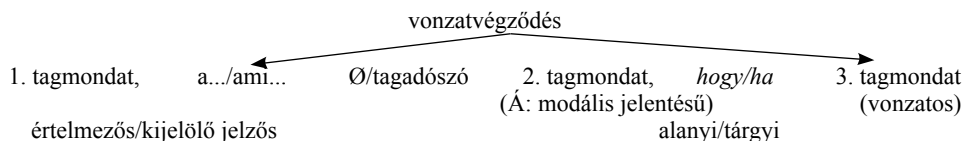
A második tagmondat után *hogy* vagy *ha* kötőszóval következik a harmadik tagmondat, amely (mint fent már volt róla szó) lényegében az első tagmondat értelmezői/kijelölő jelzői és a második tagmondat alanyi/tárgyi mellékmondata. Példa: *Van még néhány témánk, amit ígértem, hogy megbeszélünk*

→ *Van még néhány témánk, [olyan] amit [...] megbeszélünk; [...] ígértem [azt], hogy megbeszélünk.* Mivel a harmadik tagmondat mindkét előtte álló tagmondathoz kapcsolódik, nem alakíthatjuk át az összetett mondatot, csak két külön mondatra tudjuk bontani, mert a modális vetülete mindenképpen sérülne. A legtöbb esetben ez a két mondatra való bontás is igen problémás – ezek azok az esetek, ahol a második tagmondatot nem lehet kiemelni az első és a harmadik közül. Példa: *Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy rejtelmet, amibe nem érti, miért bonyolódtam* → **Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy [olyan] rejtelmet, amibe [...], miért bonyolódtam; [...] nem érti [azt], miért bonyolódtam [bele].* Az átszövődött mondatrész a vonatkozó névmási kötőszó, amelynek az utolsó tagmondatban lenne a helye (például névmási elemként), de előre kerül az előtte lévő tagmondatba. Átszövődés nélkül a fenti mondat így hangzana: *Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy rejtelmet, és nem érti, miért bonyolódtam bele.*

Láttuk, hogy a jelenség lényege az, hogy a harmadik tagmondat állítmánya (vagy állítmányi szerkezete) vonzatos, és ennek a vonzatnak a ragja jelenik meg a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszaván. A harmadik tagmondat állítmánya tulajdonképpen bármi lehet, a lényeg az, hogy vonzattal rendelkezzen. Ez a harmadik tagmondat fejt ki bővebben, pontosabban, látja el újabb részletekkel az első tagmondatban lévő tartalomváró szó jelentését. A benne lévő szerkezetben bármiféle szófajú szavak szerepelhetnek, az állítmány lehet igei, névszói vagy összetett is.

5. Séma a ragátszövődéses mondatokhoz

A fentiekben láhattuk, hogy hogyan épül fel az ilyen típusú többszörösen összetett mondat, mi az, ami miatt különleges, és a jellegzetességeit milyen tényezők befolyásolják. Az elmondottak alapján így rajzolhatjuk meg a sémát a ragátszövődéses mondatához:

6. A sémába nem illő különleges mondatok

A korpuszomban található három olyan mondat, amely sehogyan sem illik a fenti sémába. Kettő azért nem, mert mellékmondatlal kezdődik: *Ha a veleszületett FESZ-t nonstop hízelgéssel kombináljuk, annak sejtethető, hogy mi lesz a vége; ...akik a leggyorsabban visszaérnek, azokat még lehet, hogy meg is kínálja.* Ezekben a mondatokban az átszövődött rész nem a vonatkozó névmási kötőszó, hanem a második tagmondat (a főmondat) mutató névmási utalószava. Ezeket a mondatokat a fentiekkel ellentétben át is lehet rendezni: *Sejtethető, hogy mi lesz a vége annak, ha a veleszületett FESZ-t nonstop hízelgéssel kombináljuk.* Ezek a mondatok annak ellenére, hogy három tagmondatból állnak, az egyszerű mondatátszövődéshez tartoznak, ugyanis ha elhagyjuk belőlük az első tagmondatot, a prototipikus mondatátszövődést kapjuk meg.

Végül van a korpuszomban egy olyan mondat is, amelyben nem alá-, hanem mellérendeléssel kapcsolódik egymáshoz az első és a második tagmondat: *...igazán tápláló eledel csak vacsorakor került elének, de abból is tiltotta az illem, hogy bárki sokat fogyasszon.* Itt a második tagmondatban az előző két mondatához hasonlóan a mutató névmási utalószó az, amely átszövődik a mellékmondatból a főmondatba. A különbség annyi, hogy az első tagmondat mellérendeléssel kapcsolódik a másodikhoz. Ha kicserélnénk a kötőszót és az utalószót vonatkozó névmási kötőszóra, a sémába illeszkedő ragátszövődéses mondatot kapnánk: *...igazán tápláló eledel csak vacsorakor került elének, amiből tiltotta az illem, hogy bárki sokat fogyasszon.* Az első tagmondat és a kötőszó elhagyásával pedig szintén a prototipikus mondatátszövődést kapnánk: *abból is tiltotta az illem, hogy bárki sokat fogyasszon.* Így ez a mondat különleges, ahogy a másik kettő is, ugyanis az utalószó szövődik át

bennük, nem a vonatkozó névmási kötőszó, és a tagmondataik is teljesen máshogyan kapcsolódnak, mint a sémában felvázolt ragátszövődéses mondatokban.

7. Összefoglalás

Dolgozatomban kísérletet tettem egy az alárendelő összetett mondatokban felbukkanó különleges jelenség bemutatására. Saját gyűjtésű (bár az alacsony gyakorisági adatok miatt szerény mennyiségű) beszélt és írott nyelvi mondatok alapján megpróbáltam leírni a jelenség létrejöttének feltételeit és működését, majd megrajzolni egy sémát a működéséhez.

A vizsgálat célja az volt, hogy bemutassa egy még feltérképezetlen szintaktikai jelenség jellemző vonásait; megmutassa, hogy mely esetekben és hogyan alakul ki. Az itt tanulmányozott mondatok természetesen csak igen vékony szeletét jelentik a jelenségnek, de remélhetőleg a legjellemzőbb jegyeit ezek alapján is sikerült körvonalazni. További kutatásokra természetesen szükség van; minél több korpuszalapú vizsgálat lenne szükséges ahhoz, hogy megbízható adatokat kapjunk az alárendelő összetett mondatok grammatikai jellegzetességeiről, tagmondat-kapcsolódásai különlegességeiről.

SZAKIRODALOM

- Farkas Vilmos 1962. A mellérendelő összetett mondat. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 451–5.
- Haader Lea 1998. A mondatátszövődés a nyelvhasználat szemszögéből. *Magyar Nyelvőr* 122: 318–24.
- Haader Lea 1999. Az írott és beszélt nyelv határán: a mondatátszövődés. *MNyTK*. 212: 289–96.
- Haader Lea 2003. Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 472–530.
- Keszler Borbála 1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 164–202.
- Kiss Jenő 1982. Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából. *MNyTK*. 164. 70–1.
- É. Kiss Katalin 1979. A mondatátszövődésről. In: Szathmári István–Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. *MNyTK*. 154: 93–104.
- É. Kiss Katalin 1998. A mondatátszövődés. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 156–68.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Stimul, Pozsony.
- Simonyi Zsigmond 1882. *A magyar kötőszók II*. Az alárendelő kötőszók első fele. A *hogy* és *-e* kötőszók. MTA, Budapest.
- Szalamon Edit 1978. A mai magyar beszélt nyelv mondattanának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 74: 293–303.
- Zolnai Gyula 1926. Mondatátszövődés. *Értekezések a Nyelv- és Szépirodalom Köréből*. XXXIV/8.
- Wacha Balázs 1995. A mondatátszövődésről. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 150–4.

1. melléklet: a dolgozatban felhasznált mondatok

Beszélt nyelvi adatok

1. „Az iskolai tankönyvekben még mindig a jakobsoni kommunikációs modell van, ami nem biztos, hogy túl szerencsés” (Tolcsvai Nagy Gábor 2011. 09. 29. 10: 43).
2. „Van még néhány témánk, amit ígértem, hogy megbeszélünk” (Tolcsvai Nagy Gábor 2011. 11. 24. 10: 11).
3. „Ekberg [itt van], akit nem is baj, ha kicsit elbizonytalanítunk” (Gundel Takács Gábor 2012. 08. 10. M1 18: 02).
4. „[ez van] Az én számomra, aki lehet hogy egy tipikus korosztály vagyok” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 5. kötet Ötsemközt, 102. o.)

5. „Itt van például ez a 2007-es évéd, ami gyakorlatilag azt gondolom, hogy mesébe illő” (Veisz Alinda 2011. 09. 26. M1 Záróra fiataloknak, videótár, 07: 11).
6. „Ez egy olyan kormány, ahonnan nem biztos, hogy nagyon könnyű felállni” (Krekó Péter 2012. 09. 12. A tét, ATV, 20: 56).
7. „Vannak [...] olyan mondatok, ami nem biztos, hogy lefordítható a mindennapi életnek a szín-terére” (Juhász Attila 2012. 09. 26. A tét, ATV, 12: 15).
8. „Ez még a szavazás, amit még azt hiszem, nem is fejeztek be most” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 5. kötet, Őszemközt, 103. o.).
9. „[van a te] Kezdeményezésed, amitől azt hiszem, azóta sem tudott a mi közép-, hosszútávfu-tásunk [...] igazán előre lépni.” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 5. kötet, Őszemközt 133. o.).
10. „Nehezen kezelhető ember voltam, amit lehet, hogy már megbántam azóta” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 5. kötet, Őszemközt 132. o.).
11. „Jelentkeztél a Honvédnál, ahol gondolom, hogy szívesen fogadtak mindenkit” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 5. kötet, Őszemközt 114. o.).
12. „Tehát egyetlenegy dolog van, ami biztos, hogy létezik” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 7. kötet 22. o.).
13. „Vannak aztán a késői vagy pasztorális levelek, tehát lelkipásztori céllal, főleg az egyházkor-mányszat irányítását szabályozó levelek, amelyek biztosan, hogy nem származnak attól, akitől az első csoport” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 7. kötet 97. o.).
14. „De ugyanakkor van itt még valami, amit nem szabad, hogy szem elől tévésszünk” (Beszélt nyelvi gyűjtemény 7. kötet 154. o.).
15. „Ódamegy egy ellenfélhez, akinek tudja, milyen eredményei vannak” (MR1 Kossuth Rádió 2012. 12. 13. 17: 09).

Írott nyelvi adatok

1. „több versben idézte [...] a megváltó halált, amely nem is baj, ha idő előtt sírba viszi” (Szabó Magda: Régimódi történet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 131. o.).
2. „Bányay Rákhel [...] ki tudja nézni a házukból azokat a fiatalembereket, akikkel nem kívánja, hogy Emma találkozzék” (Szabó Magda: Régimódi történet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 139–40. o.).
3. „náluk nagyobb fiúkat tanít, akiket jobb, ha a kisebbek messze elkerülnek” (John Boyne: A csikos pizsamás fiú. Ford. Szabó Mária, Ciceró Könyvstúdió, Budapest, 2007, 10. o.).
4. „inkább amolyan jelzőpóznák [lettek], melyekből nem árt, ha talál néhányat a közelben az ember” (Mark Rowland in: Tom Waits – Álmodban ártatlan. Szerk. Mac Montandon, ford. Dányi Dániel, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2006, 99. o.).
5. „A szervezetek hírleveleiben sok [...] újdonságot találunk, amit nem biztos, hogy megtalál-nánk más [...] kiadványokban” (Esther Verhoef: Nagy macskaenciklopédia. Ford. Vas Viktória, Glória Kiadó, 2004, 28. o.).
6. „Minden klubnak sajátos légköre van, amelyben nem biztos, hogy otthon érezzük magunkat” (Esther Verhoef: Nagy macskaenciklopédia. Ford. Vas Viktória, Glória Kiadó, 2004, 150. o.).
7. „Egy még »kísérleti fajtát« [tenyésztenek], amely még nem tudható, hogy bebocsátás nyer-e a macskák világába, a York Chocolate-t szintén csak [...] színben tenyésztik” (Esther Verhoef: Nagy macskaenciklopédia. Ford. Vas Viktória, Glória Kiadó, 2004, 178. o.).
8. „Ha a veleszületett FESZ-t nonstop hízelgéssel kombináljuk [...], annak sejtethető, hogy mi lesz a vége” (Keith Richards: Élet. Ford. Fencsik Tamás – Bus András, Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2011, 483. o.).
9. „felért egy olyan halálos ítélettel, amely ellen fellebbezni sem biztos, hogy lehet” (Keith Richards: Élet. Ford. Fencsik Tamás – Bus András, Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2011, 501. o.).
10. „Cho dicsőítő szavai után egyenesen nehezebbé esett elmondani azt, amit megfogadott, hogy mindenképp tisztázni fog” (J. K. Rowling: Harry Potter és a Főnix Rendje. Ford. Tóth Tamás Boldizsár, Animus Kiadó, Budapest, 2003, 301. o.).
11. „eliramodott az egyik falikárpit felé, ami mögött tudta, hogy rejtekajtó nyílik” (J. K. Rowling: Harry Potter és a Főnix Rendje. Ford. Tóth Tamás Boldizsár, Animus Kiadó, Budapest, 2003, 547. o.).

12. „egyszerű sürgöny hívta valamelyik messze vidéki városba, melyet sose hitt, hogy valaha meglásson” (Kafka Margit: Két nyár. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 39. o.).
13. „Ron pontosan azt mondta ki, amit gyanított, amitől félt, hogy barátja gondol” (J. K. Rowling: Harry Potter és a Halál ereklyéi. Ford. Tóth Tamás Boldizsár, Animus Kiadó, Budapest, 2008, 257. o.).
14. „szó volt [...] valami kirándulásról, amelyet minden ősszel megtartottak eddig, de ami nem bizonyos, hogy meglesz az idén is” (Szabó Magda: Abigél. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 2007, 54. o.).
15. „Ha König tanár úr [...] mellé állt is a bünösöknek, akiknek nagyon is kiszámítható, mi lett volna a sorsuk” (Szabó Magda: Abigél. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 2007, 151. o.).
16. „már tudja is, mi lesz, aminek bizonyos, hogy örülni fog” (Szabó Magda: Abigél. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 2007, 193. o.).
17. „Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy rejtelmet, amibe nem érti, miért bonyolódta” (Szabó Magda: Az ajtó. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, 78. o.).
18. „szívesen látják [...] a kislánnyal, aki biztos, hogy asszony már” (Szabó Magda: Az ajtó. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, 124–5. o.).
19. „igazán tápláló eledel csak vacsorakor került elének [...], de abból is tiltotta az illem, hogy bárki sokat fogyasszon” (Szabó Magda: Az ajtó. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, 154. o.).
20. „Emerenc azt tudja, amit az alezredes úr tanácsolt, hogy meséljünk neki” (Szabó Magda: Az ajtó. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, 221. o.).
21. „valami mást kell kitalálni, valami olyat, ami biztos, hogy bejön” (Dragomán György: A fehér király. Magvető Kiadó, Budapest, 2008, 27 o.).
22. „akik a leggyorsabban visszaérnek, azokat még lehet, hogy meg is kínálja” (Dragomán György: A fehér király. Magvető Kiadó, Budapest, 2008, 265. o.).
23. „Bánj úgy a macskáddal, ahogy veled szeretnéd, hogy bánjanak” (Denise Seidl: Élet a macskákkal. Ford. Fürst Anna, Mérték Kiadó, Budapest, 2009, 87. o.).
24. „olyan magaslat, amit nem hiszem, hogy a drogok nyújtani tudnak” (Rolling Stone interjúk. Szerk. Jann S. Wenner – Joe Levy, ford. Tisza Kata, Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2009, 153. o.).
25. „létezik néhány speciális kitétel, amelyekkel nem árt, ha tisztában vagyunk” (Caroline Davis: Macskatartók nagykönyve. Ford. Kereszneyi Klára, Alexandra Kiadó, Pécs, 2005, 118. o.).
26. „Összegyűjtöttem néhány olyan szórakozóhelyet, ahol biztos, hogy nem fogunk zárt ajtókbá ütközni”

Horváth Krisztina

doktorandusz
ELTE BTK

Nyelvtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

Horváth, Krisztina

Suffix extraction: The study of a special type of focus extraction

This paper discusses a special case of focus extraction (sentence intertwining). In complex sentences involving three clauses it sometimes happens that the predicate verb or verb phrase of the third clause has an obligatory argument which, however, rather than occurring in the third clause, is extracted and appears as a suffix on the relative pronoun/conjunction of the second clause. This is what we call *suffix extraction*; the paper introduces characteristic features, subtypes, and conditions of occurrence of this phenomenon. The author offers a scheme in terms of which the operation of this phenomenon can be traced.

Keywords: suffix extraction, focus extraction, complex sentence, relative pronoun/conjunction, argument, argument suffix